

הרב אריאל בראלי

כפיית התחסנות נגד קורונה

הקדמה

בחודש טבת, בעיצומו של הגל השלישי, הגיע חיסון הקורונה למדינת ישראל. החיסון מיועד למניעת הדבקה, והוא ניתן לאנשים בריאים על מנת ליצור בגופם נוגדנים שימנעו את התפרצות המחלה. בעקיפין יש בכך גם סיוע לקבוצת הסיכון, כי צפוי שרמת התחלואה תרד בעקבות החיסון, אולם עדיין אין די נתונים לבחינת מידת יעילותו של החיסון במניעת הדבקה של אדם אחר שאינו מחוסן. לאור זאת מתעוררת שאלה: האם חברה יכולה לכפות על הפרט להתחסן? למשל, האם משרד החינוך יכול להכריח את המורים לקבל חיסון? וכן עולה השאלה המוסרית: האם ניתן למנוע ממי שאינו מתחסן את הזכות להתפלל בבית כנסת ולהשתתף בשמחות? ברקע נשמעות קריאות של אנשי ציבור למנוע ממי שלא התחסן להמשיך בעבודתו הציבורית (צוותים רפואיים ועוד). יש לשים לב שגם הרופאים הבכירים במשרד הבריאות לא אמרו כי ישנה חובה להתחסן, אלא המליצו על כך (אפשר שמבחינה משפטית אין להם סמכות לחייב אזרחים להתחסן). המדינה מנסה לעודד את האזרחים לצאת להתחסן, ובין השאר היא מנפיקה דרכון ירוק המקנה לאוחז בו זכות כניסה ייחודית לאירועי תרבות ועוד, וכן הוא פוטר את המחוסנים מחובת בידוד למשך חצי שנה. אחוזים גבוהים מתוך קבוצות היעד כבר התחסנו, וכיום למעלה משלושה מיליון איש מחוסנים. כדי לענות על שאלות אלו יש לחזור ולבחון את החיוב ההלכתי להתרפאות וכן את מחויבות הצוות הרפואי להגיש עזרה לחולה.

1. ע"י הרב נפתלי בר אילן, 'כפיית טיפול רפואי', תחומין כה עמ' 22; הרב שילה רפאל, 'כפיית טיפול רפואי על חולה', תורה שבעל פה לג (תשנ"ב), עמ' עד-פא. יש להעיר שהחוק אינו מאפשר טיפול רפואי בכפייה אלא במקרים חריגים: סעיף 13 לחוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996: 'לא יינתן טיפול רפואי למטופל אלא אם כן נתן לכך המטופל הסכמה מדעת לפי הוראות פרק זה. וסעיף 15(2): בנסיבות שבהן נשקפת למטופל סכנה חמורה והוא מתנגד לטיפול הרפואי, שיש להתירו בנסיבות הענין בהקדם, רשאי מטפל לתת את הטיפול הרפואי אף בניגוד לרצון המטופל אם ועדת האתיקה, לאחר ששמעה את המטופל, אישרה את מתן הטיפול ובלבד ששוכנעה כי נתקיימו כל אלה: (א) נמסר למטופל מידע כנדרש לקבלת הסכמה מדעת; (ב) צפוי שהטיפול הרפואי ישפר במידה ניכרת את מצבו הרפואי של המטופל; (ג) קיים יסוד סביר להניח שלאחר מתן הטיפול הרפואי יתן המטופל את הסכמתו למפרע'.

א. חובת החולה להתרפאות

ישנו איסור על אדם לפגוע בעצמו ואף לחבול בגופו,² ואחד ההסברים לאיסור זה הוא שאין לאדם בעלות על גופו.³ על כן הוא גם מחויב לעשות מעשה ולפנות לרופא (ישנה מצווה להגיש עזרה, כמבואר לקמן), כפי שנפסק ב'שלחן ערוך' (יו"ד סי' שלו סעי' א): נתנה התורה רשות לרופא לרפאות, ומצוה היא ובכלל פיקוח נפש הוא. **ואם מונע עצמו**, הרי זה שופך דמים.

ואף שבהלכה זו מדובר על פיקוח נפש, החובה המוטלת על החולה נובעת מהמחויבות שלו לשמור על גופו, כפי שהדברים מתבארים בדברי 'קיצור שלחן ערוך' (סי' קצב סעי' ג):

צריך האדם להרחיק את עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג את עצמו בדברים המבריין והמחלימים את הגוף, וכן הוא אומר: ונשמרתם מאד לנפשותיכם... התורה נתנה רשות לרופא שירפא, שנאמר: ורפא ירפא. ולכן אין לו לחולה לסמוך על הנס, אלא חייב להתנהג בדרך העולם לקרות לרופא שירפאהו. אומנם הרמב"ן⁴ כתב שאדם רשאי בענייני רפואה לסמוך על ה' ולא לפנות לרופאים, אך למעשה ביארו האחרונים שאין הדרכה זו נוהגת בזמן הזה.⁵ וכן מובא באגרות 'חזון איש': וכשאני לעצמי, הנני חושב את ההשתדלות הטבעיות במה שנוגע לבריאות **למצווה וחובה**, וכאחת החובות להשלמת צורת האדם.⁶

ב. חובת הרופא לרפאות

כאמור, נפסק בדברי 'שלחן ערוך'⁷ שהגשת רפואה אינה רשות אלא חובה, ומקור הדברים בפסוק 'לא תעמוד על דם רעך' (ויקרא יט, טז). בגמרא בסנהדרין (עג, ע"א) מתפרש פסוק זה כחובה על אדם מישראל להציל את חברו. מקור נוסף שהוזכר שם -

2. שו"ע, חו"מ סי' תכ, סעי' לא.
3. הרב זוין, לאור ההלכה, עמ' שיח.
4. רמב"ן, ויקרא כו, יא.
5. עי' ט"ז שם, ואף הרמב"ן בספרו תורת האדם, כתב שזו מצווה 'אבל רשות זו, רשות של מצווה היא לרפאות ובכלל פיקוח נפש הוא... וכל רופא שיודע במלאכה זו חייב הוא לרפאות, ואם מנע עצמו הרי זה שופך דמים'. וסיכם זאת ציץ אליעזר, חי"ז סי' ב: 'ובכלל, כל מה שנאמר ברמב"ן פ' בחוקתי, דמה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה', ושבוצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברפואות - הוא נאמר על התקופות הראשונות שרוב העם היה זכאי, ועמם גם היחידים... אבל כשהרבים אינם שלמים, אזי גם היחיד, אפי' כשהוא צדיק, מתנהג עניינו בטבע, ונצרך שפיר לרפוא'. הסכים עמו בשו"ת יחוה דעת, ח"א סי' סא.
6. חלק א, אגרת קל"ו.
7. שו"ע, יו"ד סי' שלו סעי' א.

הפסוק 'והשבותו לו' - וממנו התחדש כי מצוות השבת אבדה כוללת גם את השבת גופו.⁸ וכך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה בנדרים (פ"ד מ"ד):
חיוב הרופא מן התורה לרפאות חולי ישראל, וזה נכלל בפירוש מה שאמר הפסוק והשבותו לו, לרפאות את גופו, שהוא כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו או בגופו או בממונו או בחכמתו.
עוד יותר מכך, מדברי הרמב"ם משתמע כי מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' כוללת גם מתן עזרה **בטרם** תגיע הסכנה, כדי למנוע אותה, ולא רק כאשר כבר ישנו מצב סכנה, וכפי שהדברים צוטטו ב'שלחן ערוך' (ח"מ סי' תכו סעי' א):
הרואה את חברו טובע בים, או לסטים באין עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל, ולא הציל; או ששמע עובדי כוכבים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו; או שידע בעובד כוכבים או באנס שהוא בא על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכיוצא בדברים אלו, עובר על לא תעמוד על דם רעך.

ג. כפייה על המצוות

לאור המצווה שיש לחולה להתרפאות, יש לשאול: האם ניתן לכפות עליו קבלת טיפול רפואי כשם שכופין על כל המצוות?⁹ כך כתב הרמב"ם (הל' כתובות, פ"ד ה"ו) בעניין כפיית תשלום מזונות של ילדים קטנים, שיסודו במצוות צדקה, שהיא מצוות עשה: וידוע שיש לדיין לכופף את האדם על מתן הצדקה, לפי שהוא מכלל מצוות עשה, שחובה להלקות את האדם עד שיקיים אותה המצוות עשה שחל עליו חיוב עשייתה באותה בעת, עד שימות. וזה כלל בכל מצוות עשה.¹⁰
הרב ואזנר (שבט הלוי ח"ח סי' רנא אות יב) נדרש לשאלה זו, ובאופן מפתיע התחשב בדעת הרמב"ן ופסק שדין כפייה על המצוות לא נאמר כאשר חולה תולה ביטחונו בה'. ניתן לכפות את החולה המסרב לטיפול מפני סיבות אחרות, וזו לשונו:
שאלה: בענין סירוב חולה לטיפול רפואי, האם יש כאן דין כופין על המצוות כי מצווה לשמור על הבריאות והחיים מצד החולה ומצוה על הרופא לרפאות, ואם יש דין כפייה על המצוות על מי חל הכפייה על הרופא או על בית הדין?

8. 'מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו שחייב להצילו ת"ל לא תעמוד על דם רעך, והא מהתם נפקא, אבדת גופו מניין? ת"ל והשבותו לו'. אגרות משה, יו"ד סי' קעד, כתב לדחות את חידושו של המנת חינוך ב'קומץ המנחה' מצוה רלוז, שאין מחויבים להציל את מי שרוצה לאבד עצמו לדעת, כשם שאין חובת השבת אבדה למי שמאבד ממונו מדעת (שו"ע, חו"מ סי' רסא סעי' ד). על כך השיב אגרות משה: 'מכיון שאדם אינו רשאי לאבד נפש אף של עצמו, לכן ודאי לא שייך שבשביל מה שהפקיר נפשו, שאין לו רשות לעשות זאת, יפטרו אחרים מלהצילו, שהרי גם בממון הדבר כן, אם הייתה מציאות שהיה עליו איסור להפקיר, על אחרים הייתה קיימת חובת השב'.
9. לקמן יובאו שיקולים נוספים לכפיית טיפול על חולה.
10. קצות החושן, חו"מ סי' א ס"ק א, כתב שלכפייה צריך בית דין סמוכין, אבל נתיבות המשפט שם חלק וכתב 'כל אדם מצווה להפריש חברו מאיסור אפילו מי שאינו בכלל בית דין'.

תשובה: אם מונע עצמו החולה מטיפול רפואי מרוב בטחון בה' אין בהימנעו ביטול מצוה כאשר יוצא מדברי הרמב"ן בפרשת בחקתי, אבל אם עושה כעין אבוד לדעת או מקלות ראש או רוח שטות יראה הכפייה היא ע"פ בי"ד לפי הנחית הרופא.¹¹

ד. כפייה מצד לא תעמוד על דם רעך

יש לברר: האם המצווה להגיש סיוע לאדם מישראל כוללת גם מצבים שבהם הוא מתנגד לקבל את העזרה? והנה אם מדובר על סכנת נפשות, אז פשוט הדבר שאין לאדם בעלות על עצמו והוא מוזהר על פגיעה בעצמו (גם בשב ואל תעשה), וצריך לעשות כל שניתן להצילו.¹² וכך עונה הרדב"ז (ח"ד סי' סז) בתקיפות כנגד אדם שלא רצה לחלל את השבת אף שהיה במצב של פיקוח נפש:

הרי זה חסיד שוטה והאלהי"ם את דמו מידו יבקש והתורה אמרה וחי בהם ולא שימות בהם... כללא דמלתא איני רואה במעשה הזה שום חסידות אלא איבוד נשמה הילכך מלעיטין אותו בעל כרחו או כופין אותו לעשות מה שאמדהו והשואל הרי זה שופך דמים ופשוט הוא.¹³

וכך משתמע בדברי הגמרא (יומא פג ע"א) שאין להתחשב בדעת החולה: רופא אומר: צריך [להאכיל את החולה ביום הכיפורים], וחולה אומר: אינו צריך - שומעין לרופא. מאי טעמא? תונבא הוא דנקיט ליה [רש"י: תונבא - שטות מחמת חולין].

וכך כתב היעב"ץ בספרו 'מור וקציעה' (או"ח סי' שכח) שיש לכפות על חולה מסוכן על פי הפסוק 'לא תעמוד על דם רעך':

ודאי לעולם כופין לחולה המסרב במקום סכנה, בכל ענין ואופן שנתנה תורה רשות לרופא לרפאותו... כל כה"ג ודאי עושין לו ומעשין אותו בעל כרחו, משום הצלת נפש. ואין משגיחין בו, אם הוא אינו רוצה ביסורין ובוחר מות מחיים, אלא חותכין לו אפילו אבר שלם, אם הוצרך לכך למלטו ממות, שלא יהא שדי תכלא בכוליה, ועושין כל הצריך לפקוח נפש נגד רצונו של חולה, וכל אדם מוזהר על כך משום ולא תעמוד על דם רעך, ואין הדבר תלוי בדעתו של חולה, ואינו נתון ברשותו לאבד עצמו.

11. יש להוסיף כי בהערה שם מופיעה תגובה של הרב ואזנר וממנה משתמע כי אינו בטוח שכל אחד יכול לסמוך על דעת הרמב"ן, וזו לשונו: 'כבוד השואל השיג עלי ממש"כ הט"ז, סי' שלו, שחיוב ומצוה לפי מצב אדם סתם אם לא צדיק גמור שבכחו לשנות סוגיא דעלמא, ואיני חולק על זה והוא בכלל דברי הקצרים'.

12. הפוסקים דנו בחולה הסובל מייסורים בשאלה אילו טיפולים חייבים לתת לו ומאילו טיפולים ניתן להימנע על פי בקשתו: שו"ת אגרות משה, חו"מ ח"ב סי' עג אות ה; שם, יו"ד ח"ד סי' כד. נשמת אברהם, יו"ד סי' קנה ס"ק ב.

13. הובא על ידי מגן אברהם, ובמ"ב, סי' שכח ס"ק ה.

עוד כתב הרב וולדנברג (ציץ אליעזר, חט"ו סי' מ) כי מצוות 'לא תעמוד על דם רעך' מטילה על הרופא לעשות ככל שביכולתו לטובת כל חולה, גם אם אינו בסכנת נפשות, **ואף בניגוד לרצונו**. יש לשכנע ולהפציר בחולה ולבסוף אף לכפות עליו את הטיפול הרפואי, **הגם שאין בכך פיקוח נפש**, וזו לשונו:

נלמד מזה בפשיטות שהחיוב הוא גם אפילו שביכולתו להכריח את חברו שאינו מבין, או שלא איכפת לו להתרפאות, שיסכים ויתרצה לכך לקבל הטיפול הדרוש, ואפילו לקחתו לטיפול בעל כרחו. כי יש לרופא מצווה לדאוג לרפואתו של חולה אף אם אין לו סכנת חיים ואפילו בכפיה, מצד לא תעמוד על דם רעך. וכן משמע בתוספתא (שקלים פ"א ה"ב) שניתן לכפות טיפול רפואי אפילו אין בכך סכנת נפשות - 'משל לאחד שעלתה לו מכה ברגלו **והיה הרופא כופתו** ומחתך בבשרו בשביל לרפאותו'.

ה. כפייה על אדם לקבל היסון נגד קורונה

לאור מה שנתבאר על חובת החולה להתרפאות, ועל חובת הרופא להגיש עזרה, ניתן היה לומר כי אדם הנמצא בקבוצת סיכון, מעמדו כחולה שיש בו סכנה, וניתן לכפות אותו להתחסן. אך כאשר מדובר על אדם בריא, והחיסון בא למנוע הדבקה בעתיד, אין לכפות עליו להתחסן. חלוקה זו מובאת בתשובת 'נודע ביהודה'¹⁴ לגבי ניתוחי מתים, ושם חילק באופן ברור בין חולה מסוכן העומד בפניו לבין סכנה עתידית.¹⁵ על כן, אם אדם מתנגד להתחסן בטענה שהוא ממשיך לשמור על ההרחקות ולעטות מסכה, לא ניתן לכפות אותו להתחסן.

טענה נוספת שיש כנגד כפייה על החיסון נגד קורונה היא שחיסון זה אושר בהליך מזורז, ויש לחשוש לתופעות לוואי לטווח ארוך, ועל כן לא ניתן לכפות טיפול שעלול להזיק לאדם.¹⁶ לדעת ר' יעקב עמדין (שם) אכן יש בטענה זו למנוע כפייה על טיפול רפואי (אף אם לדעת הרופאים עדיף לקחת את הסיכון ולהתחסן). בכוחו של החולה לטעון כלפי הטיפול בו שהוא נסמך על דעה אשר איננה מקובלת על עולם הרפואה. הוא מבחין בין דברי הגמרא ביומא, שם החולה אומר דברי שטות ואין להתחשב בו, לבין טענה של החולה שיש לה ביסוס רפואי אלא שאינה מקובלת על הרופאים, וזו לשונו:

דווקא כשרוצה למנוע מהשתמש ברפואה הוודאית שהחמיר על עצמו מחשש איסור שבת, אבל אם נמנע מפני שאינו מחזיקה לרפואה בדוקה, אפי' מדעת עצמו בלבד, כ"ש אם מסייעו רופא אחד אין כופין, וכ"ש אם חושש הוא שמזיקת לו אותה תרופה שסדר לו הרופא האומר צריך, אפי' בחול אין רשאי להכריחו.

14. נודע ביהודה, מהדו"ת יו"ד סי' רי.

15. אגרות משה, יו"ד ח"ב סי' קנא, קיבל את דבריו. ואף לדברי החזו"א, אהלות סי' כב, הסובר כי הגדרה אינה תלויה בסכנה עתידית אלא במידת השכיחות שלה, נראה כי מי שנשמר ועוטה מסכה, הרי כלפיו נגיף הקורונה אינו מהווה איום שכיח.

16. למשל, ד"ר גיל שחר <https://www.rambam-medicine.org.il/category/corona-vaccine-part-b>

לאור זאת, אדם בריא יכול לסרב לחיסון, אף שעל פי ההלכה יש לקבל את דעת הרופאים המקצועיים הסומכים ידיהם על החיסון ורואים את התועלת שבו להצלת חיים, ולדעתם החששות מפני תופעות לוואי הם רחוקים ויש להתעלם מהם.

1. סנקציות נגד מי שלא התחסן

בכמה בתי חולים שללו תעודת עובד חיוני מאיש צוות שלא רצה להתחסן. זו דוגמה לסנקציה כלכלית המופעלת על אדם המתנגד לחיסון. כמו כן אנשי ציבור העלו הצעה להתנות את העסקתם של מורים או עובדים במגזר הציבורי בחיסון. כאן עולה שאלה נוספת: מה רשאת החברה לשלול מהנמנעים להתחסן?

ברור שיש לחברה זכות להגן על עצמה, הן מחמת האחריות לבריאותם של כלל האזרחים והן מבחינת החובה להחזיר את החיים למסלולם. אין מדובר על ענישה, אלא על כוח של הנהגת ציבור להוביל אותו למצב טוב יותר, וכך כתב הרשב"א (ח"א סי' תשסט) על המחויבות של הפרט להישמע לתקנות הקהל:

אין רשות ביד אדם להסתלק ולפטור עצמו מתקנת הקהל, ולומר לא אכנס בתקנות וכיוצא בהן, לפי שהיחידים משועבדים לרוב. וכמו שכל הקהלות משועבדות לבית דין הגדול או לנשיא – **כך כל יחיד ויחיד משועבד לצבור שבעירו.**

אולם מנהיגי הציבור חייבים לשקול היטב את הסנקציות שברצונם להפעיל כנגד הנמנעים מחיסון. יש לזכור שמי שאינו בקבוצת סיכון זכאי לעמוד על דעתו שיש חשש מפני תופעות לוואי מסוכנות בעתיד, ואין עדיין נתונים מדויקים על מידת יעילותו של החיסון במניעת הדבקה, ועל כן לא ברור עד כמה מי שלא התחסן מסכן את הציבור יותר ממי שהתחסן. כמו כן יש לבחון מה הוא שיעור האוכלוסייה בסיכון אשר אינה יכולה להתחסן מסיבה רפואית. רק כאשר הנתונים הללו יהיו ברורים, ניתן יהיה לקבל החלטות המביאות בחשבון את צורכי הציבור תוך כדי פגיעה מידתית במי שבחר שלא להתחסן. מובן שאין בכל זאת לגרוע מיכולתה של המדינה לעודד את האזרחים להתחסן ולהנפיק 'דרכון ירוק' המקנה הקלות במעבר בין מדינות ופטור מבידוד.

סיכום

בענייני רפואה פוסקים כדעת רוב הרופאים, ועל כן יש להתחסן. מנגד, אין היתר לכפות חיסון על מי שמתנגד לכך, גם אם הוא בקבוצת סיכון. יש כוח לציבור להפעיל סנקציות כנגד מי שמסרב להתחסן, אולם בשלב זה, שעדיין אין די נתונים רפואיים על כוחו של החיסון לעצור את ההדבקה, לא מומלץ לפגוע במי שהחליט שלא להתחסן (אך ניתן לדרוש ממנו בדיקת קורונה לפני כל מגע עם הציבור). יחד עם זאת יש לעודד את מבצע החיסונים בתמריצים שונים.

